

ARTYKUŁY

SYLWESTER CZOPEK

W SPRAWIE STOSUNKÓW KULTUROWYCH W OKRESIE PRZEDRZYMSKIM NA OBSZARZE POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSKI

W 2001 roku, w tomie 54. „Wiadomości Archeologicznych” ukazał się artykuł Andrzeja Kokowskiego poświęcony kulturze przeworskiej na terenie południowo-wschodniej Polski (Kokowski 2001). Znalazły się tam tezy wymagające komentarza, a może nawet polemiki. Jest to tekst niezwykle ważny dla badań nad najmłodszym odcinkiem pradziejów tego regionu, zawierający obok podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy także ważne propozycje zmieniające dotychczasową, tradycyjną interpretację źródeł. Z zasadniczą częścią tekstu, dotyczącą okresu rzymskiego, nie czuję się na siłach polemizować, chciałbym natomiast zająć się tylko jego fragmentem dotyczącym okresu przedrzymskiego.

Najważniejsze tezy autora w tym zakresie można sprowadzić do następujących wniosków:

a) brak stanowisk kultury przeworskiej, datowanych na młodszy okres przedrzymski, a nieliczne, znane, luźne materiały mogą być „co najwyżej wynikiem penetracji jej przedstawicieli” (Kokowski 2001, s. 112); oznacza to pojawienie się właściwej kultury dopiero od fazy B2 (B1b?) okresu rzymskiego, tj. od momentu, na który można datować początek użytkowania nielicznych, większych cmentarzysk (np. Gać) i bardzo wielu osad (np. Otałęż);

b) wyraźna sugestia co do przeżywania się grupy tarnobrzesckiej w młodszym okresie przedrzymskim (schyłek okresu lateńskiego C i co najmniej początek D), na co mają wskazywać materiały celtyckie (ceramika grafitowa) występujące w kontekście tarnobrzesckim, a także pojedyncze materiały (luźne) kultury przeworskiej, przy czym ewentualne związki dotyczą albo grupy tynieckiej albo ugrupowania wczesnoprzeworskiego z Wyżyny Sandomierskiej;

c) propozycja regionalnego zróżnicowania kulturowego — wydzielenie pewnych stref, z których strefa A (zachodnia część Kotliny Sandomierskiej wraz z doliną dolnego Wisłoka) z osadnictwem grupy tarnobrzesckiej, i szybko pojawiającymi się wpływami grupy tynieckiej; B (Roztocze, Grzęda Sokalska i Nizina Biłgorajska) o niejasnym podłożu kulturowym, ale z wczesnym (przedrzymskim) osadnictwem przeworskim, strefa C (południowa część obszaru, między Wisłokiem a Sanem — ściślej granicą państwa), gdzie „do końca okresu przedrzymskiego” przeżywa się grupa tarnobrzescka „zasilona wpływami z kręgu celtyckiego, czytelnymi w postaci importów ceramicznych” (Kokowski 2001, s. 123).

Z powyższego przeglądu wynika, że kluczowym zagadnieniem dla rozważanych tutaj problemów jest kwestia schyłku grupy tarnobrzesckiej, zawłaszczana w ujęciu chronologicznym, ale też i regionalnym. Ponieważ ta część argumentacji Andrzeja Kokowskiego wydaje się najslabiej podbudowana materiałem dowodowym poświęćmy jej najwięcej uwagi. W następnej kolejności pojawiają się uwagi dotyczące pozostałych, zarysowanych wyżej tez.

Problem schyłku grupy tarnobrzesckiej jest niezwykle złożony. W klasycznym już schemacie Kazimierza Moskwy (1976, s. 85–104) najmłodsze materiały tarnobrzesckie to tzw. III faza, datowana na okres halsztacki i początek okresu lateńskiego, do IV wieku włącznie. W końcowej części swej monografii autor ten stwierdził wręcz: „brak na razie podstaw by sądzić, że w II, a nawet w III wieku przed n.e. istniała na Rzeszowszczyźnie kultura łużycka” (Moskwa 1976, s. 156). Trzeba przyznać, że niewiele w tej kwestii można dziś dodać, mimo że sugerowano już datowanie najmłodszych materiałów tarnobrzesckich nawet w granicach III–II wieku p.n.e. (Czopek 1996, s. 70). Daje się tutaj zauważyć ewidentny brak dobrych datowników¹. Nie upoważnia to jednak do wnioskowania negatywnego. W recenzowanym tekście znajdujemy przecież argumentację dotyczącą kultury przeworskiej — jej skąpe źródła są powodem sądu o braku osadnictwa, natomiast brak takich materiałów grupy tarnobrzesckiej z III i II wieku nie jest dostateczną podstawą do zanegowania takiego osadnictwa, a nawet przeciwnie — nie stoi w sprzeczności z wykazaniem jej dłuższego, niż to wynika ze źródeł, trwania. Wśród materiałów tarnobrzesckich za wyznaczniki najmłodszej fazy (horyzontu?) uchodzą głównie zabytki mające analogie w szeroko rozumianym kręgu scytyjskim, zarówno metale, jak i ceramika. Trudno wśród nich znaleźć takie, które można by było datować później niż IV–III wiek p.n.e. Większość odpowiada znacznie wcześniejszym czasom — koniec VI i V, a czasami IV wiek p.n.e.

¹ Od dawna zwracałem uwagę na brak „wspólnego języka” w zakresie dokładności metod datowania źródeł między badaczami zajmującymi się wczesną epoką żelaza a okresem rzymskim. Inne są zarówno oczekiwania co do weryfikacji materiałów, jak i ich efekty. Jest to ważny problem metodyczny, ale też zapewne odzwierciedlenie rzeczywistej sytuacji w obliczu wyraźnych przemian kulturowych na granicy starszego i młodszego okresu przedrzymskiego.

Schyłek osadnictwa „tarnobrzeskiego” nie jest rzeczywiście dostatecznie wyjaśniony (Czopek 1989; 1996, s. 117–120). Trudno dla naszego obszaru wykorzystywać „modelowe” interpretacje z innych terenów, a więc zastąpienie osadnictwa tarnobrzeskiego przez kulturę pomorską, co jest możliwe tylko dla obszaru nad dolną Wisłoką (przykład cmentarzysk w Krzemienicy i Rzemieniu). Rodzi się w tym miejscu pytanie dlaczego kultura pomorska nie sięgnęła dalej. Może to być wytłumaczone w dwojaki sposób. Pierwszy to niekonkurencyjny „pomorski model osadniczo-ekonomiczny” dla prężnie rozwijających się społeczności grupy tarnobrzeskiej (por. Czopek 1996, s. 118–119). Drugi to natomiast bariera „polityczna”. Jeśli uznalibyśmy tezę o wielkiej roli świata scytyjskiego w rozwoju grupy tarnobrzeskiej we wczesnej epoce żelaza, to można domniemywać istnienia jakiejś rubieży, respektowanej przez ludność kultury pomorskiej. Ta sugestia jest o tyle ważna, że tłumaczyłaby pośrednio upadek grupy tarnobrzeskiej, który należałoby łączyć z kryzysem całego świata scytyjskiego w IV i III wieku p.n.e. Nie mamy bowiem materiałów, które świadczyłyby o kontynuacji użytkowania cmentarzysk i osad tarnobrzeskich poza IV/III wiek p.n.e.

Za najpóźniej datowane cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej uchodzi powszechnie Trzęsówka koło Kolbuszowej (Moskwa 1971). Odkryto tam 336 grobów uszeregowanych w wyraźnych, współczesnych sobie skupiskach. Nekropola została prawie całkowicie przebadana, co jest ważne dla dalszej interpretacji. Najstarsze groby na cmentarzysku pochodzą na pewno z fazy III1, a więc jeszcze z HaD, najmłodsze można umieszczać w fazie III2, której nie potrafimy zamknąć precyzyjną datą. Wyróżnione skupiska odpowiadają zapewne zgrupowaniom rodzinnym. Jeśli przyjąć średnią wielkość rodziny na około 6 osób (w literaturze przyjmuje się dla tego czasu wartości od 5 do 8 osób), to można by było oczekiwać wielkości grupy użytkującej nekropole na około 30–40 osób ($3 \times 3 = 36$). Znając przybliżone, poszczególne parametry tradycyjnie wykorzystywane w tego typu obliczeniach (por. Czopek 1996, s. 99–103) i dokonując przekształceń arytmetycznych znanego wzoru Nemeskeriego i Acsadiego można wyliczyć oczekiwaną w takim wypadku czas użytkowania cmentarzyska:

$$T = [(437 \times 18,4) / 40] \times 1,1$$

$$T = 221 \text{ lat}$$

gdzie 437 — liczba pochowanych osobników (336 grobów $\times$ 1,3)

18,4 — oczekiwanie trwania życia w chwili urodzin

40 — wielkość populacji użytkującej cmentarzysko

k — współczynnik korekty o 10%

Tak więc prawdopodobny czas użytkowania tego cmentarzyska wynosi 200 do 300 lat. Jeśli zatem jego początek przypada na HaD, a więc najpewniej co najmniej na początek V wieku lub nawet przełom VI i V wieku, na co może wskazywać datowanie niektórych metali (Moskwa 1971, s. 79 i n.), to schyłku

należałoby oczekiwać w granicach III wieku, ale nie później. Nie tylko zatem brak dobrych datowników nie pozwala na „rozciąganie” grupy tarnobrzesckiej w głąb młodszego okresu przedrzymskiego, ale również dane z zakresu użytkowania poszczególnych stanowisk. Jeśli przeprowadzilibyśmy podobne wyliczenia dla innych cmentarzysk tarnobrzesckich to otrzymalibyśmy podobne wyniki.

Nieco inaczej przedstawia się sprawa osad. W obrębie grupy tarnobrzesckiej w schyłkowej fazie potrafimy wskazać bardzo wiele takich stanowisk (dużo więcej niż współczesnych im cmentarzysk). Ich datowania na podstawie typologii materiałów ceramicznych (stanowiących w wielu przypadkach jedyną kategorię źródłową) także nie sposób nadmiernie wydłużać. Koniec użytkowania powinien być w zasadzie zbieżny ze schyłkiem cmentarzysk. Można wprawdzie założyć istnienie fazy chronologicznej bez uchwytnego archeologicznie obrządku pogrzebowego, a tylko z osadami (co byłoby w pewnym sensie zbieżne z przemianami w świecie celtyckim, a więc mogłoby dotyczyć tylko jakiejś fazy latenizacji), ale nie mamy na to żadnych dowodów i jest to bardzo mało prawdopodobne.

Grupa tarnobrzescka we wczesnej epoce żelaza jest jednostką bardzo specyficzną. Z jednej strony istotne są tradycje i powiązania „łużyckie”, z drugiej zaś mamy do czynienia z ewidentnymi oddziaływaniami (bez względu na to jak je będziemy rozumieli) kręgu scytyjskiego. Trudno zakładać, by ten swoisty konglomerat mógł przetrwać z jednej strony kryzys świata łużyckiego, z drugiej upadek Scytii. Te ogólne przesłanki także należy brać pod uwagę przy rozpatrywaniu zagadnienia schyłku osadnictwa tarnobrzesckiego.

Jeśli przyjęlibyśmy model wnioskowania zaproponowany przez Andrzeja Kokowskiego, to należałoby uznać fakt istnienia przez co najmniej 150–200 lat osadnictwa tarnobrzesckiego, którego nie jesteśmy (pod względem źródłowym) w stanie wskazać. Możliwe byłyby zatem dwie konstrukcje logiczne — albo istnieje jeszcze jakaś nie odkryta grupa materiałów (co w obliczu bardzo dobrej znajomości grupy tarnobrzesckiej jest bardzo mało prawdopodobne), albo popełniamy do tej pory zasadnicze błędy w datowaniu i periodyzacji źródeł (co jest wprawdzie możliwe, ale również bardzo mało prawdopodobne). Alternatywą jest tutaj wniosek, że materiałów takich po prostu nie ma. W tym przypadku konsekwencją byłoby uznanie wielu regionów za anekumeny.

Teza o tak długim przeżywaniu się grupy tarnobrzesckiej jest na swój sposób logiczna (nie potrafimy wskazać jej bezpośredniej kontynuacji na tym obszarze, ale i poza nim), ale nie może być uznana za udowodnioną.

W strefie C (południowa część analizowanego terytorium) trudno wskazać stanowiska tarnobrzesckie o późnej, sięgającej okresu lateńskiego, chronologii. Większość stanowisk „tarnobrzesckich” znad górnego Sanu można odnosić do epoki brązu — np. najbardziej znane i największe cmentarzysko w Bachórze-Chodorówce mieści się w całości w epoce brązu (Gedl 1994, s. 57). Najważniej-

szym stanowiskiem z wczesnej epoki żelaza jest tutaj cmentarzysko w Trójczycach, które na podstawie analogii i importów ze środowiska scyto-trackiego można datować najpóźniej na V–IV wiek p.n.e. (Poradyło 2001, s. 100–101). Nie ma więc żadnych, źródłowych podstaw, aby zasadniczą strefę karpacką we wczesnej epoce żelaza zaliczać do grupy tarnobrzeskiej, a tym bardziej odnosić ją aż do III–II wieku p.n.e.

Drugim, niezwykle ważnym zagadnieniem jest kwestia kultury pomorskiej. W tym zakresie należy przyznać, że obraz zarysowany w monografii z 1992 roku (Czopek 1992) niewiele się zmienił. Nie odkryto żadnego, nowego zestawu źródeł, który mógłby wpłynąć na zawarte tam ustalenia. Przypomnijmy zatem, że kultury pomorskiej nie można traktować w odniesieniu do grupy tarnobrzeskiej jako tej, która przyczyniła się do gruntownych zmian osadniczo-ludnościowych. Należy sądzić, że kultura pomorska była na tym terenie dosyć krótkotrwałym epizodem, który nie zmienił ani charakteru osadnictwa, ani nie osłabił potencjału ludnościowego grupy tarnobrzeskiej. Mamy za to podstawy sądzić o procesie akulturacji przybyłej z zewnątrz ludności kultury pomorskiej i niejako „wtopieniu się jej” w miejscowe osadnictwo „tarnobrzeskie” (*vide!* przykład osady w Białobrzegach — Czopek 1993b). Ewidentną współczesność kultury pomorskiej i grupy tarnobrzeskiej na obszarze południowo-wschodniej Polski pokazuje scyto-tracka ceramika toczona na kole, która współwystępuje w zespołach jednej i drugiej kultury (a także poza nimi — Czopek 1993a). Brak większej liczby materiałów pomorskich (które ograniczają się tutaj *de facto* do wąskiego pasa nadwiślańskiego, a tylko z rzadka pojawiają się nad dolnym Wisłokiem) tłumaczy pośrednio brak najstarszych materiałów przeworskich (por. Dąbrowska 1988, s. 104: kultura przeworska powstała głównie „na bazie kultury pomorskiej”).

Trzecim elementem, który należy uwzględnić są materiały celtyckie. Obecne zestawienie stanowisk (por. aneks) tego typu zwiera co najmniej 41 pozycji (ryc. 1). Nie jest to tylko wzrost ilościowy w porównaniu z zamieszczoną w opracowaniu Andrzeja Kokowskiego mapą (Kokowski 2001, ryc. 1 — 13 stanowiska), ale również wyraźnie inna jakość. Odkrycia dokonane w karpackiej części opisywanego obszaru wyraźnie udowadniają istnienie trwałych form osadniczych. Trudno zatem np. ceramikę grafitową rozpatrywać wyłącznie w kategorii importów (Kokowski 2001, s. 123). Chodzi tu zwłaszcza o osady badane wykopaliskowo (Madyda-Legutko 1996, s. 36) w: Pakoszówce (Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994), Sanoku-Białej Górze (Parczewski, Pohorska-Kleja 1995, s. 66–68), Bachórze (Parczewski 2000, tam wcześniejsza literatura) czy najbardziej wymowny przykład grodziska „Fajka” w Trepczy, gdzie należy się nawet liczyć z istnieniem osady obronnej (*oppidum?*)².

² Informacja ustna autora badań mgr. Jerzego Ginalskiego, za co składam serdeczne podziękowania.

Trzeba wyraźnie stwierdzić, że materiały celtyckie (lateńskie) z południowo-wschodniej Polski nigdzie nie mają ewidentnego kontekstu tarnobrzesckiego. Dotyczy to zarówno obszaru Kotliny Sandomierskiej jak i terenów karpackich. Odkrywanie ceramiki celtyckiej na tych samych stanowiskach, na których występują też materiały tarnobrzesckie nie powinno być argumentem za łączeniem tych faktów. Sytuacja taka znana jest np. z 2 osad w Turbii, w widłach Wisły i Sannu, gdzie autorka opracowania wyraźnie podaje dla nich kontekst materiałów rzymskich (Zeylandowa 1963, s. 286; 1966, s. 225). Podobnie przedstawia się sytuacja luźnych znalezisk z osad w Tarnobrzegu-Zakrzowie i Kliszowie koło Mielca (Czopek 2003, s. 77, 80). Jest natomiast prawdopodobne, że te materiały, rozmieszczone w dość dużym rozrzucie, nad Wisłą, w znacznym oddaleniu od skupiska południowego, mogą być efektem penetracji lub infiltracji ze środowiska grupy tynieckiej, z zachodu. Odrębny charakter mają materiały celtyckie z południa, tworzące wyraźne skupisko i niejednorodne chronologicznie. Najstarsza zapinka z Przemyśla (Woźniak 1970, s. 341) musi być traktowana jako ewidentny import, zapewne (jest to wszakże znalezisko luźne, bez kontekstu) w środowisku grupy tarnobrzesckiej. Pozostałe materiały, ewidentnie młodsze (głównie z LtC i zapewne z LtD) są efektem istnienia nad górnym Sanem i obszarach ościennych (?) enklawy osadnictwa celtyckiego, związanej genetycznie z południem lub południowym wschodem (por. Woźniak 1992, s. 16; 1996, s. 165; Madyda-Legutko 1996, s. 40). Być może północną granicę tej strefy wyznaczają takie stanowiska jak Rzeszów, Albigowa i Radymno (por. aneks). Nie ma tutaj podstaw (i potrzeby) do szukania dodatkowych kontekstów dla tej grupy materiałów. Pokazują to lepiej zbadane stanowiska.

Na wielokulturowej, badanej przez wiele sezonów, osadzie w Bachórze, stan. 16, występują wprawdzie materiały grupy tarnobrzesckiej, w tym także z wczesnej epoki żelaza (Parczewski 1996, s. 265; 2000, s. 271, ryc. 4), ale nie stwierdzono ich ewidentnego współwystępowania z ceramiką grafitową. Tę ostatnią stwierdza się głównie poza zespołami, choć czasami sugeruje się obecność celtyckich obiektów (Parczewski 1997, s. 204). Bardziej prawdopodobny jest ich związek z ceramiką o cechach przeworskich z fazy A1–A2 (facetowane krawędzie — Parczewski 1997, s. 204).

Interesujących obserwacji dostarczają także badania w Pakoszówce (Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994) z charakterystycznymi obiektami-paleniskami. Większość materiałów celtyckich pochodzi jednak z warstwy. Ceramika uznana za „miejscową” charakteryzuje się domieszką czarnego rogowca. Jej formy są albo interkulturowe, albo nie wykazujące cech garncarstwa schyłkowotarnobrzesckiego. Samo występowanie domieszki schudzającej nie jest moim zdaniem kryterium wystarczającym do uznawania obecności grupy tarnobrzesckiej na tym terenie (por.

na ten temat Madyda-Legutko 1996, s. 39: „trudno jest sugerować kontynuowanie tarnobrzeskiej technologii wyrobu naczyń”).

Warto także zwrócić uwagę na ostatnie odkrycia w Medyce (Poradyło 1999), gdzie ceramika celtycka z I w. p.n.e. wystąpiła w kontekście materiałów dackich. Pokazuje to złożoność interpretacji.

Tak więc należy stwierdzić, że:

— brak jest dowodów na przetrwanie osadnictwa tarnobrzeskiego aż do młodszego okresu przedrzymskiego³ włącznie;

— celtyckie skupisko osadnicze znad górnego Sanu nie może mieć związków z materiałami tarnobrzeskimi, bo takie dla wczesnej epoki żelaza między górnym Sanem a Wisłokiem nie są znane, a już na pewno w takim kształcie, jak chce to widzieć Andrzej Kokowski;

— brak większej liczby materiałów przeworskich z młodszego okresu przedrzymskiego nie może być przypadkowy (tzn. trudno go wytłumaczyć tylko niezadowolającym stanem badań), świadczy zatem o odrębności tego obszaru i nieco innym rytmie zmian kulturowych, co wynika z jednej strony z tradycji kulturowej, ale też ze specyficznego położenia i zróżnicowanych warunków naturalnych;

— interpretacja rzeczywistych stosunków kulturowych w południowej części omawianego tutaj obszaru może być bardziej skomplikowana, co dobitnie pokazują odkrycia w Medyce i na co od dawna zwracano uwagę (okres przedrzymski charakteryzują bowiem nie tylko zmiany kulturowe, ale również „duże zmiany w osadnictwie, będące wynikiem przesunięć ludnościowych, zapewne tak lokalnych, jak i znacznie odleglejszych” — Dąbrowska 1988, s. 95);

— zgodzić się wypada z Andrzejem Kokowskim co do tego, że cały analizowany przez niego obszar nie jest jednolity pod względem kulturowym, otwarta pozostaje jednak kwestia istnienia (lub nie) rubieży i różnego tempa zmian kulturowych, a nawet dokładnych podziałów terytorialnych;

— rozważania powyższe udowadniają, że okres lateński (przedrzymski) należy ciągle do najsłabiej poznanych na terenie Polski południowo-wschodniej, a istotnych rozstrzygnięć należy oczekiwać dopiero po uzyskaniu większych serii materiałów źródłowych.

*Institut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego*

---

³ Jeśli nawet założyć tak późne trwanie elementów (ludności) tarnobrzeskich, to można zadać pytanie co dalej się z nimi stało w obliczu braku stanowisk przeworskich. Dlaczego zatem nie mówimy o elementach „tarnobrzeskich” np. w fazie B1 okresu rzymskiego?

ANEKS

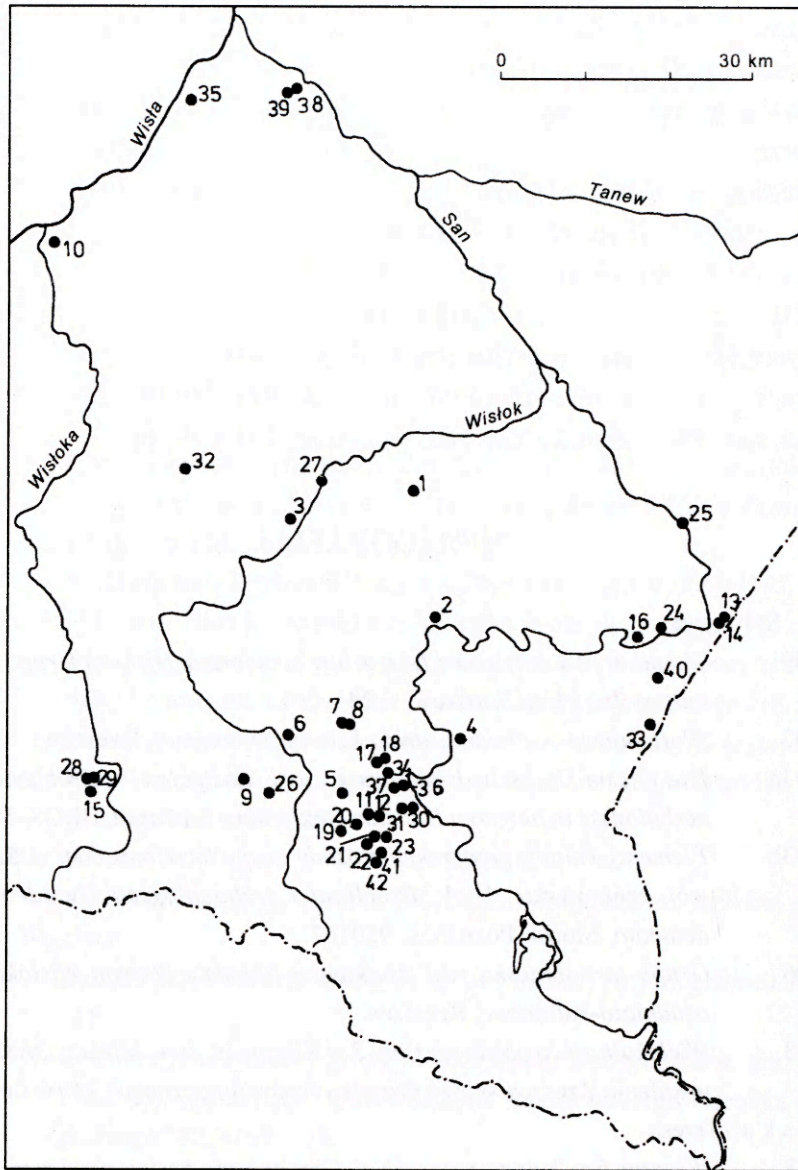
Zestawienie stanowisk z materiałami celtyckimi⁴ uwzględnionymi na ryc. 1.

1. Albigowa, stan. 1 — luźne znalezisko fragmentu szklanej bransolety (inf. ustna dra hab. W. Blajera)
2. Bachórz stan. 16 — osada z ceramiką grafitową (Czopek 1992, s. 134; Parczewski 1996; 1997)
3. Boguchwała, stan. 11 — znalezisko ceramiki grafitowej (Czopek 1992, s. 134)
4. Dobra, stan. 16 — ceramika grafitowa (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
5. Długie, stan. 13 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
6. Haczów, stan. 12 — ceramika grafitowa (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
7. Humniska, stan. 1 — moneta (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
8. Humniska, stan. 10 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
9. Iwonicz, stan. 51 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
10. Kliszów, stan. 3 — ceramika grafitowa (Czopek 2003)
11. Markowce, stan. 7 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
12. Markowce, stan. 9 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
13. Medyka, stan. 62 — osada z ceramiką grafitową (Poradyło 1999)
14. Medyka — monety srebrne (Czopek 1992, s. 134)⁵
15. Mrukowa, stan. 2 — moneta (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
16. Ostrów, stan. 14 — fragment ceramiki grafitowej (Czopek 1992, s. 134)
17. Pakoszówka, stan. 3 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
18. Pakoszówka, stan. 32 — osada (?; Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
19. Pielnia, stan. 22 — ceramika grafitowa (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
20. Pielnia, stan. 30 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
21. Pobiedno, stan. 18 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
22. Pobiedno, stan. 22 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
23. Prusiek, stan. 18 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
24. Przemyśl, stan. 292 — zapinka brązowa (Czopek 1992, s. 135)
25. Radymno, stan. 6 — okucie rogu (Czopek 1992, s. 135)

⁴ W zestawieniach stanowisk z materiałami celtyckimi wymienia się czasami stanowisko z Fredropola (Parczewski 1978, s. 144; Madyda-Legutko 1996, s. 37, przypis 19), z którego pochodzić miała grafitowana misa. Naczynie to, znajdujące się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie reprezentuje klasyczną technologię „przeworską” (ceramika czerniona) i nie ma nic wspólnego z celtycką ceramiką grafitową. Dlatego też stanowisko to zostało pominięte w niniejszym spisie. Podano tutaj tylko podstawową literaturę (odsyłacze) do funkcjonujących w literaturze zestawień.

⁵ Dwie monety z Medyki wymieniane są w zestawieniach stanowisk celtyckich (M. Parczewski 1978, s. 144; S. Czopek 1992, s. 134). Ostatnio (Poradyło 1999, s. 113) określa się to znalezisko jako geto-dackie. Jak wynika z ustaleń A. Mikołajczyka (1986, s. 35) takie monety (imitacje tetradrachm Filipa II) można uważać za „celtyckie lub celto-dackie”. Tłumaczy to dlaczego znalezisko to figuruje w zestawieniu. Nie rozstrzygamy tym samym jego złożonej interpretacji. Stanowisko to określa się teraz także jako Przemyśl 293 (por. Koperski 2001, s. 121).

Ryc. 1. Mapa stanowisk z materiałami celtyckimi z terenu Polski południowo-wschodniej (numery stanowisk wg zestawienia w aneksie)

Fig. 1. Map of sites with Celtic materials in southeastern Poland (numbering as in the Annex)

- 26. Rymanów, stan. 25 — ceramika grafitowa (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
- 27. Rzeszów, stan. 15 — miecz żelazny (Czopek 1992, s. 135)
- 28. Samokłęski, stan. 3 — ceramika grafitowa (Muzyczuk, Ginalski 1999, s. 9–10)
- 29. Samokłęski, stan. 13 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
- 30. Sanok, stan. 54 — ceramika grafitowa (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
- 31. Sanok-Biała Góra, stan. 3 — osada (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10; Parczewski, Pohorska-Kleja 1995, s. 66–68)

32. Sędziszów Małopolski, stan. 3 — fragment ceramiki (?) (Czopek 1992, s. 135)
33. Sierakońce, stan. 3 — fragment ceramiki (Czopek 1992, s. 135)
34. Srogów Górny, stan. 2 — osada (?; Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
35. Tarnobrzeg-Zakrzów, stan. 1 — fragment bransolety szklanej (Czopek 1992, s. 135)
36. Trepcza, stan. 2 — osada obronna (?; Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9)
37. Trepcza, stan. 4 — moneta złota (Czopek 1992, s. 135)
38. Turbia I — fragmenty ceramiki (Czopek 1992, s. 135)
39. Turbia II — fragmenty ceramiki (Czopek 1992, s. 135)
40. Witoszyńce, stan. 2 — ceramika (Parczewski 1978, s. 145)
41. Zboiska, stan. 12 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)
42. Zboiska, stan. 18 — ceramika (Ginalski, Muzyczuk 1999, s. 9–10)

BIBLIOGRAFIA

C z o p e k Sylwester

- 1989 *Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzesckiej*, [w:] *Grupa tarnobrzescka kultury lużyckiej*, Rzeszów, s. 241–261.
- 1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
- 1993a *Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südostpolen — Probleme der Kulturverhältnisse in jüngeren Hallstatt- und frühen Latènezeit*, BRGK 74, s. 487–502.
- 1993b *Elementy kultury pomorskiej z osady grupy tarnobrzesckiej w Białobrzegach, woj. rzeszowskie*, [w:] *Miscellanea archaeologica Thaddeo Malinowski dedicata*, Słupsk-Poznań, s. 950107.
- 1996 *Grupa tarnobrzescka nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem. Studium osadniczo-kulturowe*, Rzeszów.
- 2003 *Wielokulturowa osada na stan. 3 w Kliszowie, pow. Mielec*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 24 (w druku)

D ą b r o w s k a Teresa

- 1988 *Wczesne fazy kultury pomorskiej. Chronologia-zasięg-powiązania*, Warszawa.

G i n a l s k i Jerzy, M u z y c z u k Anna

- 1999 *Stan badań nad osadnictwem celtyckim na Podkarpaciu*, [w:] *Na granicach...*, s. 9–14.

K o k o w s k i Andrzej

- 2001 *Ramy chronologiczne osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce*, WA 54, s. 109–128.

K o p e r s k i Andrzej

- 2001 *Dzieje Przemysła, t. I, Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne, cz. I — Źródła archeologiczne, Przemysł*.

M a d y d a - L e g u t k o Renata

- 1996 *Zróźnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim*, Kraków.

- Mikołajczyk Andrzej
1986 *Problem napływu monet celtyckich i geto-dackich na ziemię Polski i Ukrainy Zakarpackiej*, [w:] *Celtowie i ich mennictwo*, Warszawa, s. 34–40.
- Moskwa Kazimierz
1971 *Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce pow. Kolbuszowa*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967”, s. 9–98.
1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów.
- Muzyczuk Anna, Pohorska-Kleja Elżbieta
1994 *Badania sondażowe na stanowisku 32 w Pakoszówce, gmina Sanok, województwo krośnieńskie*, AAC 32, s. 167–181.
- Parczewski Michał
1978 *Denkmäler der Latènkultur von Bachórz am Mittellauf San (Südostpolen)*, [w:] *Beiträge zum Randbereich der Latènkultur*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne 26, s. 135–151.
1996 *Rezultaty badań wykopaliskowych w Bachórze w latach 1993–1995*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 17, s. 263–282.
1997 *Trzynasty sezon badań wykopaliskowych w Bachórze na stanowisku 16*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 18, s. 195–209.
2000 *Piętnasty sezon badań wykopaliskowych na stanowisku 16 w Bachórze, pow. Rzeszów*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 21, s. 271–283.
- Parczewski Michał, Pohorska-Kleja Elżbieta
1995 *Najdawniejsze dzieje Sanoka*, [w:] *Sanok, dzieje miasta*, Kraków, s. 45–88.
- Poradyło Wojciech
1999 *Osada z przełomu er w Medyce, woj. przemyskie*, [w:] *Na granicach...*, s. 107–115.
2001 *Cmentarzysko ludności grupy tarnobrzesckiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemysł*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 22, s. 59–105.
- Woźniak Zenon
1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław.
1992 *Zur Chronologie der keltischen Siedlungsmaterialien aus Sclesien und Kleinpolen*, [w:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènzeit bis zum Frühmittelalter*, Kraków, s. 9–17.
1996 *Neue Forschungsergebnisse über die jüngere Latènzeit in Südpolen*, „Archeološki vestnik” 47, Ljubljana, s. 165–172.
- Zeylandowa Maria
1963 *Osada kultury łużyckiej w Turbii, pow. Tarnobrzeg*, Mat. Arch. 4, s. 253–287.
1966 *Materiały z badań archeologicznych w Turbii, pow. Tarnobrzeg*, Mat. Arch. 7, s. 205–236.

SYLWESTER CZOPEK

ON CULTURAL RELATIONS IN SOUTHEASTERN POLAND
IN THE PRE-ROMAN PERIOD

(Summary)

The author is engaged in polemics with Andrzej Kokowski's theses on the Przeworsk culture in southeastern Poland, presented in 2001 in „Wiadomości Archeologiczne, Vol. 54 in. The discussion is focused on questions related to the Pre-Roman Period, especially on the suggested existence of the settlement of the Tarnobrzeg group of the Lusatian culture up the Younger Pre-Roman Period. The author rejects this concept. He points out that it lacks material basis and is logically inconsistent. The youngest „Tarnobrzeg” material should be referred to the 3rd–4th centuries. Inconsistencies in territorial settlement differentiation, visible especially in the Carpathian zone, are being underlined. So far there are no material evidences supporting the presumption that this region was intensively occupied by the people of the Tarnobrzeg group. Instead, it was probably an enclave of the Celtic settlement, possibly with Dacian (?) elements.

Important is author's conclusion that the settlement of the Pomeranian culture was rather weak. It can be explained either by an inefficient (non-competitive) social-economic model, or by the existence of a certain „para-political” zone resulted from long lasting Scythian connections. Lack of Pomeranian material could be an indirect cause of scarcity of finds of the Przeworsk culture dated from the Younger Pre-Roman Period. The latter culture probably represents a completely new element that developed a full-scale settlement not before the Early Roman Period.

The discussed questions are certainly far from final conclusions. Diversity of questions indicates that we are confronted by a complex issue. We need fresh material evidences — in qualities and quantities. It should be remembered that the Pre-Roman Period was the time of dynamic processes, often difficult to define, that changed older structures of the Bronze Age tradition into cultures *sensu stricto* of the Iron Age.

Translated by Jerzy Kopacz